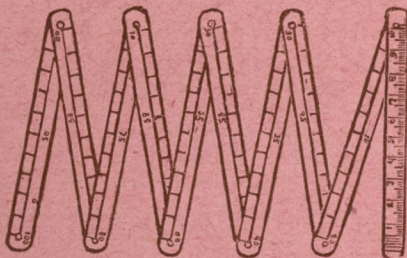

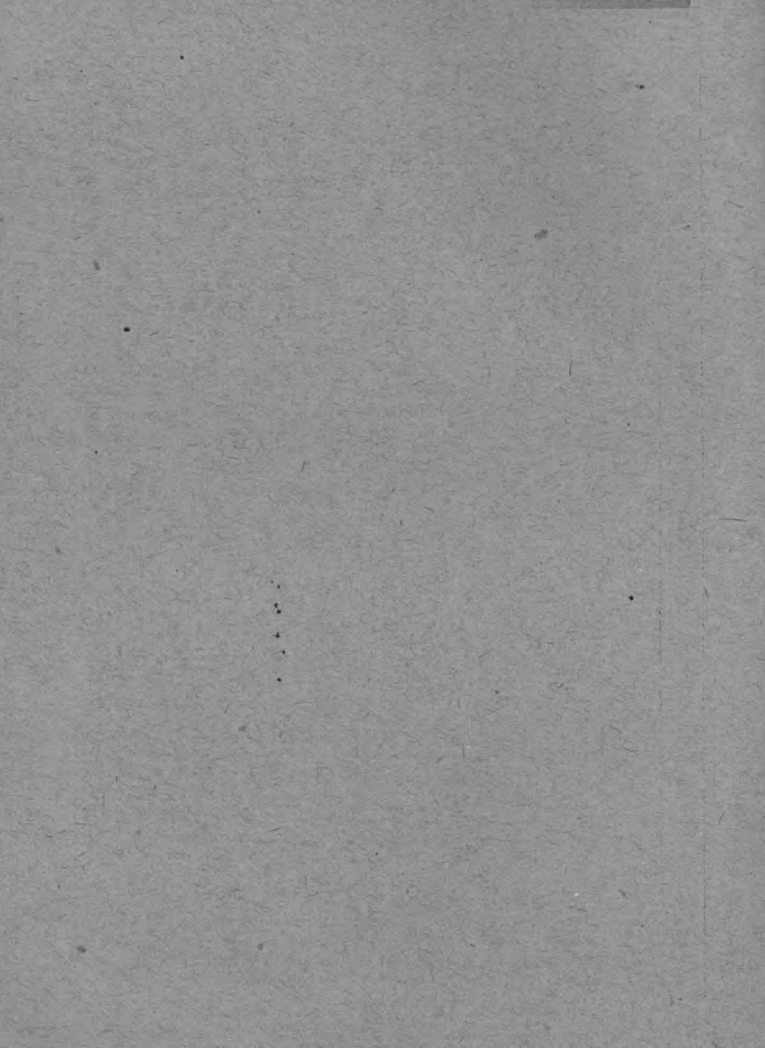
~~НЗЗ-9~~
~~25~~

Г. ОЧЫ

ЖАНҮ КЭМДЭРДИН УЧУРЫ

МОСКВАДА 1926 ЖЫЛДА

Алт.

2-454

Г. Очы

2186

ЖАНГЫ „КЭМДЭРДИНГ“
У Ч У Р Ы

Под редакцией М. А. Борисова.

Москвада 1926 жылда

КНИЖНАЯ ФАБРИКА
ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИЗДАТЕЛЬСТВА
НАРОДОВ СССР
МОСКВА, ШЛЮЗОВАЯ
НАБЕРЕЖНАЯ, 162

Главлит № 63735
Тираж 3000 экз.

Улустардын аразында жангы кэмдэр киргэ-
нэнг ала көп-лө эрмектэр болот: „жангы кэмдэр
бискэ нэ кэрэк дэп качан бу кэмдэр жакшыда?“
Ончобисе жангы киргэн нэмэлэрди кэдэри эдин
качсак, качанда-да өрө барбаак. Озо ончо
албаты кэрэктү нэмэлэрин, тэмирдэнг жазай-
танын билэлбэй, таптап жазап жаткандар
болгон.

Эмди дээ тэмирди күчү бала—заин билип
жат. Көргөндө аларга жангы кэмдэр ошкочло-
нэ, иштэйтэни озогыданг көп жэнгиль нэ! Башка
жэрдинг албатызы, бистинг эски кэмдэрди тут-
най, жангы кэмдэр-лэ иштэп жадылар-нэ, ананг
ары эски кэмдэрди таптап биске жангы кем-
дэргэ урэнэргэ кэрэк.

Качан башка жэрлэр-лэ кэрэктү нэмэлэрди
иш алышканда, эски кэмдэр-лэ тоололбойтон,
жангы кэмдэрлэ тоолотон, ананг ары бискэ
эски кэмдэрди таптап жангы кэмдэр-лэ иштэир
кэрэк. Бискэ жуук жадып турган албаты көп
сабазы жангы кэмдэр-лэ иштэп туру.

Анынг кэрэгидэ албатынынг башкаруу улу
кат чыгарган, эски кэмдэрдинг ордына жангы
кирип турган кэмдэргэ үрэнэр-гэ кэрэк дэп.

Баштап жаңы киргэн кэмдэрэ үрэнэргэг күч болот, качан сананыш кичээниш үүрэнэрдэ анан јэңиль нэмэ јок ошкоч. Бир час крээзинэ ончозын билэбэрэрзээр. Анын кийндэ ончо улустарга айдарзаар, эски кэмдәрди таштап, жаңы кэмдэргэ үүрәнигәр дәп.

Емди ончо улустар жаңы кэмдәйтән кэмдәрди бильзин дәп бу бичикти чийш турум.

Јаңы кэмдәрдинг узуны.

Метр — сантиметр. — Километр.

Озо ончо нэмэләр аршын-ла кэмдәлгән, эмди дэзәг метр-ла. Метр оок кэмдэргэ үләлиш аршынга ошкоч, аршынанг $1\frac{1}{2}$ катап көп болот. Аанг узуны $22\frac{1}{2}$ бәршөк эмээ 6 сөөм болот. Көбөн нэмәэн бир аршынын баазы 20 акча болзо, бир метрдынг базы 30 акча болор. Аршын-ла метр колыгарда болзо нәмә кэмдәйтәни јәңил болор, качан кэмдәйтән кэмдәр јок болзо, аршын ордына тоологор 4 карыш, метрдынг ордына салагагардын учунан ала экинчи јарынга јәтрә тоологор. Аршын колыгарда болзо $22\frac{1}{2}$ бәршөк аллар эмээ столдынг бир чәдинәнг экинчи чәдинә јәтрә кэмдәзәр ол база бир метр болор. Метрда $1\frac{1}{2}$ аршын. Кулашта канча метр болгонын аны кайиңда биләр болгон? Анынг учун $1\frac{1}{2}$ аршынды 2 катап аларга кәрәк — 1 кулашта 2 метраа јуук болор.

Аршында 16 бэршок болот, метр аа ошкoш болуп 100 оок кэмдэргэ үлэлэт, ол кэмдэрдиг бир оогы сантиметр дэп адалат. Бэршокто 4 сантиметргэ жуук, бир салковойдо 100 акча, метр аа ошкoш-ло болуп 100 сантиметр болот. Аинда-ла жангы кэмдэрди ончогорго тоолоирго јәнгийл болор. Оок кэмдэр жангы кэмдэрдин бирзиндэлэ 10, 100, 1000 болот.

Эски кэмдэрдин тоолоры: аршында 16 бэршок, кулашта 7 фут, футта 12 дюйм, мынтада 32 лот, четвериктэ 8 гарнца кэмлэзаин башка тоолот.

Јангы кэмдэйтэн кэмдэрдэ ол тоолор јок, алар тоололып јат: он-была, јүс-билэ, мүн-была, анын үчүн эски кэмдэрдэн көп јәнгийл.

Аршында канча сантиметр дэп сураза аа айдатаны уур эмэс, аршын метрдэн $1\frac{1}{2}$ катап ас эмээ 71 сантиметр болор.

Јэрдин раагы жуугы эски кэмдэрдэ бэрстэбилэ тоололып јат; бир бэрстэдэ 500 кулаш, жангы кэмдэрдэ километр дэп дэгэн нэмээмнэн тоололып туру. Километр бир бэрстээ күчү јэтпэс, километрда бир мүн метр болор. Аил-ла станциан ортозы 6 бэрстэ болзо 6 километрга күчү јэтпэс болор, 15 бэрстээн ордына 16 километр кэрэк.

Эмди јаангы кэмдэрдин узунынан ары нэ айдылганын катап кычыралдар.

Метрда $1\frac{1}{2}$ бэршогы јок $1\frac{1}{2}$ аршын эмээ 100 сантиметр болот.

Аршында 71 сантиметр; бэршокто 4 сантиметр артыгымнанг.

Бир мўнг метр болор километр.— Километр бэрстэдэн күчү ас.

Бу кэмдәрдинг ончозын јакшы биләр кэрәк.

Азулак јәрдинг узунын, тууразын кэмдәйтән јангы кэмдәр.

Квадратный метр болор гектар.

Озо азулак јәрдинг узунын тууразын база кыраларды квадратный аршын-ла, кулаш-ла кэмдэгәндәр, әмди дэзә алардын ордына квадрат метр-ла кэмдәп туру, квадраттынг јааны бир метр-болор.

Квадрат метр квадрат аршынанг 2 катап көп; чуланынг узуну 30 аршын, тууразы 20 аршын, квадрады 600 кв. аршын болор, квадрат метр 300 болор. Квадрат кулашта $3 \times 3 = 9$ кв. ар. квадрат метр $4^{1/2}$ болор.

Озогы кыра ордына әмди гектар дәп нәмә-әмнән тоололып јат.

Гектарда 10.000 кв. метр болор; анлдынгу туразы 200 метр, узуну 300 метр ончо јәри болор 60.000 кв. метр әмзә 6 гектар. Гектар дәп дәгән нәмә кырадан 12-чи бөлүминә күчү, 11 кырады гектар-ла тоолозо 12 гектар болор.

Нәмәләрдинг пчин тыжын кэмдәйтән јааны кэмдәрди кубический метр тийтән.

Озо нэмэлэрдин ичин, тыжын, шийгин кубический кулаш-ла, аршын-ла база бершок-ла кэмдэйтэндэр, эмди аларды кубический метр-ла база сантиметр-ла кэмдэп жадылар. Кубический метр кубический кулаштан 10 катап ас; кулаштарда 2 кубический кулаш болзо, 20 кубический метр болор. Күскүдэн — ала бэлэндэп кэскэн одундарды жаангы кэмдэр-лэ кулаштаир кэрэк кубический кулашты таштап: кубический метрнанг бир вагонго 3 кубический кулаш одун кирзэ жаангы кэмдэр-лэ 30 кубический метр болор.

Уур јэниль нэмэлэрди пэскэлэйтэн жаангы кэмдэрди килограмм, грамм, тонна, центнер тийтэн.

Јаангы кэмдэрдэ мынта ордына килограмма дэп дэгэн нэмэ тудулып јат, ол нэмэ мынтадан 2 катап көп килограммда $2^{1/2}$ мынта болор.

Бир мынта майдын баазы 30 акча болзо, килограмм баазы 75 акча болор. Бэш мынтада 2 килограмм, он мынтада 4 килограмм, кырык мынтада 16 килограмм болор.

Озогы золотниктын ордына грамм дэн гиркалар жүрүй јат. Километрде 1000 метр аа ошкөш килограмда 1000 грамм болор. Мынта килограмнанг $2^{1/2}$ катап ас, грамм аа ошкөш килограмнанг $2^{1/2}$ катап ас, бир мынтада 410 граммга јуук, жарым мынтада 200 грамм, мынтаанг төртүнчи бөлүминэ 100 грамм.

Бистин күмүш акчалардын салжовон 20 гр.,
өлү акчаан күмүжи 10 грамм болот.

Уур энмэлэр 100 килограмнын кэмдери-лэ
пэскэлэлип јат, аны центнер дэп айдатан.

Бир путта 16 килограм болзо 100 кило-
грамм-ла центнердэ болор 6 пут. Тын уур
нэмэлерди пэскэлэир кэрэгиндэ 10 центнер
дэп нэмэ тудатан аны тонна тийтэн, тоннада
60 пут болор.

Јаңы кэмдэйтэн камдэр.

Граммда = $\frac{1}{4}$ залатника јуук.

Килограммда = 1000 грамм = $2\frac{1}{2}$ мынта.

Центнердэ = 100 килограмм = 6 пут.

Тоннада = 1000 килограмм = 60 пут.

Нургак сүйүк нэмэлерди кэмдэйтэн јаңы кэмдэрди-

Литр, Гекталитр тийтэн.

Нэмэлэр узунын, үстүнүн, тыжын, ичин,
уурын кэмдэйтэн кэмдэрдэн өскө, аштын көзин
сүйүк нэмэлерди кэмдэйр кэмдэр бар.

Озо андый кэмдэр көп болгон: четверть,
четверик, гарнец, чапчак база бутылка. Эмди
ол нэмэлерди јок эдип алардын ордына литр
дэп нэмээмнэн кэмдэп јат. Литр дэп нэмээ-
судын кирип јатаны бир килограмма болор
клеймэлү чаркаамнан $2\frac{1}{2}$ чарка, клеймэзи јок
чаркаамнан 5 чарка болор. Бир чапчакта

12 литр бир бөлүнгүштө 3 литра, гарнцада 3^{1/2} литра, четвөртө 200 литраа жуук.

Јүс литрады гектолитр тийтэн. Четвөртө 200 литр, гектолитрда јарым четвөрт (эмээ 4 четвөрик). Јаңы киргән кәмдәрдин кәрәктүү 12 кәмдәр:

метр, сантиметр, километр, кв. метр, гектар, куб. метр, килограмм, грамм, тонна, центнер. литр, гектолитр.

Метрда = 100 сантиметр.

Километрда = 1000 метр.

Гектарда = 10.000 кв. метр.

Тоннада = 1000 килограмм.

Центнерда = 100 килограмм.

Килограммда = 1000 грамм.

Гектолитрда = 100 литра.

Јаңы кәмдәрди эски кәмдәргә айландырганы:

Метрда = 1^{1/2} аршын (1^{1/2} бершок
јәтнәс)

Сантиметрдә = ¹/₄ бершок.

Километрда = бәрстәә жуук.

Кв. метрдә = 2 кв. аршын.

Гектарда = краа жуук (12 гектар =
11 бәрстә)

Куб. метр. = 10 бөлүми куб. кулаштыг.

Килограммда = $2\frac{1}{2}$ мынтаа жуук.

Граммда = $\frac{1}{4}$ залатника жуук.

Тоннада = 61 путка жуук.

Центнердә = 6 путка жуук.

Литрда = чапчактыг 12-чи бөлүми.

Гектолитрда = $\frac{1}{2}$ четверкә жуук.

Лаңгы кәмдәр бичиктә бирлә эмәзә эки сөс-лө чийлиш јат. Алардын чийлиш турганы мундый болор:

Метр	чийлиш јат	м.
Сантиметр	„ „	см.
Километр	„ „	км.
Кв. метр	„ „	кв. м. эмәзә м.
Гектар	„ „	га.
Куб. метр	„ „	куб. м. эмәзә м.
Килограмма	„ „	кг.
Грамм	„ „	г.
Тонна	„ „	т.
Центнер	„ „	ц.
Литр	„ „	л.
Гектолитр	„ „	г.л.

ЭСКИ КЕМДЕР.

Узунун кемдэйтэн кэми:

Миля-да = 7 берстэ.
Бэрстэдэ = 500 кулаш.
Кулашта = 3 аршын.
Аршында = 16 бэршок.
Кулашта = 7 фут.
Футта = 12 дюйм.
Дюйма = 10 линия.
Аршында = 28 дюйм.
Кулашта = 3 аршын =
= 7 фут. = 84 дюйм.

Кургак нэмэлэрдн
Кемдэйтэн кэмдэр.

Ласта = 12 чертвэртъ.
Четвэртэ = 8 четвэрик.
Чэтвэриктэ = 8 гарнца.

Уур нэмээнг кемдэйтэн кэми.

Путта = 40 мынта
1 мынтада = 32 лот
1 лото = 3 залатн.
1 залатникта = 96 долэ.

Сүйүүк нэмэлэрдн
кэмдэйтэн кэмдэр.

Почкодо = 40 чапчак
Чапчакта = 10 штоп.
1 чапчатка = 20 бут. =
= 4 чт.

Штопто = 2 палушт.
Буылкада чапчактын
бир 20 бөлүми болор.

ЈАНЫ КЭМДЭЙТЭН КЭМДЭР!

Тонна дэгэн нэмэдэ — 1000 килограмм болор.

Центнэр дэгэн нэмэдэ — 1000 кялогамм болор.

Килограм дэгэн нэмэдэ — 1000 грамм болор.

Грамм дэгэн нэмэ килограммнын = 0,001 (мүннинг бир бөлүми болор).

Дециграмм дэгэн нэмэ граммнын = 0,1 (оннын бир бөлүми болор).

Сантиграмм дэгэн нэмэ граммнын = 0,01 (јүстинг бир бөлүми болор).

Милиграмм дэгэн нэмэ граммнынг= $0,001$ (мүгнниг бир бөлүми болор).

НЭМЭЭГ ИЧИН КЭМДЭЙТЭН КЭМДЭР.

Гектолитр дэгэн нэмэдэ 100 литр болор.
Декалитр дэгэн нэмэдэ 10 литр болор.
Дицилитр дэгэн нэмэ литр дэп нэмээн= $0,1$ (оннын бир бөлүми болор).

Сантислитр дэгэн нэмэ литр дэп дэгэн нэмээн= $0,01$ (jүстинг бир бөлүми болор).

Миллилитр дэгэн нэмэ литр дэп дэгэн нэмээн= $0,001$ (мүгнүнүг бир бөлүми болор).

Кубический метр дэгэн нэмэдэ— 1000 литр болор.

УЗУН НЭМЭНИ КЭМДЭЙТЭН КЭМДЭР.

Километр дэгэн нэмэдэ= 1000 метр болор.
Дэциметр дэгэн нэмэ, мэтр дэп дэгэн нэмээн= $0,1$ (оннын бир бөлүми болор).

Сантимэтр дэгэн нэмэ мэтр дэп дэгэн нэмээн= $0,01$ (jүстинг бир бөлүми болор).

Миллиметр дэгэн нэмэ мэтр дэп дэгэн нэмээн= $0,001$ (мүгнниг бир бөлүми).

Jэр кэмдэйтэн кэмдэр.

Гектар дэгэн нэмэдэ = 100 ар болор.

Ар дэгэн нэмэдэ = 100 квадратный метр болор. Квадратный метр дэгэн нэмэ ар дэп дэгэн нэмээн = $0,01$ (jүстинг бир бөлүми болор).

Күнүн — заин лавкадан талканды сатканы мундй болгон:

Мартын 3-чи күнүндэ	= 1 центнэр	52 кг. 500 грамм.
„ 4-чи „	„ „	44 кг. 200 грамм.
„ 5-чи „	„ „	12 кг. 700 грамм.
„ 6-чи „	„ „	32 кг. 250 грамм.
„ 7-чи „	„ „	24 кг. 100 грамм.
„ 8-чи „	2 центнэр	2 кг. 300 грамм.

9-чи күнүнэ талканын калганы 1 килограмм 950 грамм болгон. Талканды 3 күнүн бажына јэтрэ бэлэндэгэни 4 центнэр 70 килограмм болгон. Март айдын 9-чи күнүнэ јэтрэ канча садылды?

Калганы канча болды?

Аны јаны кэм — билэ јэнгиль тоолойтоны: талканын канча садылганын билэр кэрэгиндэ, ончо тоолорды биргэ бириктирэргэ кэрэк:

1 Центнэрдэ бис билли јадык 100 килограмм, 1 килограммда 1000 грамм, анын кэрэгиндэ ончо тоолорды бириктирэрдэ тооды тоодын алдына эжэ тэжэ чиэр кэрэк, ол јозокло јазаар керек.

152 кг. 500 грамм.

44 „ 200 „

12 „ 700 „

32 „ 250 „

24 „ 100 „

202 „ 300 „

Килограмды центнэр дэи нэмээ айландырза 4 центнэр 68 килограмм 50 грамм болор.

68 кг. 050 грамм.

Бу тоолорды бириктирип алганда бис билэ-
рибис талканын канча садылганын. Канча тал-
канын калганын билэр кэрэгиндэ мундый болор:

470 000 грамм.

468 050 грамм.

1 950 грамм.

Эмэээ 1 кг. 950 гм. = 4 центнер 70 кг. болор.

Ино. 12 1300

Алт.

2-454

МЕТРИЧЕСКАЯ СИСТЕМА. НА АЛТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С. С. С. Р.

Москва, Никольская, 10